

**ՀՀ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ՆԱԽԱՐԱՐՈՒԹՅՈՒՆ
ԵՐԵՎԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ**

ՄԻՔԱՅԵԼՅԱՆ ՄԵՐԻ ԱՐԱՐԱՏԻ

**ՈՒՏՈՊԻԱՆ ՈՐՊԵՍ ԱՊԱԳԱՅԻ ՄՈԴԵԼԱՎՈՐՄԱՆ ՍՈՑԻՈՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ
ՆԱԽԱԳԻԾ**

Թ. 00. 01 «Փիլիսոփայություն» մասնագիտությամբ
Փիլիսոփայական գիտությունների թեկնածուի գիտական
աստիճանի հայցման ատենախոսության

ՍԵՂՄԱԳԻՐ

ԵՐԵՎԱՆ - 2018

Ատենախոսության թեման հաստատվել է Երևանի պետական համալսարանի փիլիսոփայության և հոգեբանության ֆակուլտետի գիտական խորհրդում

Գիտական ղեկավար՝	փիլիսոփայական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր Էդ. Ա. Հարությունյան
Պաշտոնական ընդդիմախոսներ՝	փիլիսոփայական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր Ա. Ե. Մկրտիչյան փիլիսոփայական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ Մ. Հ. Դեմիրճյան
Առաջատար կազմակերպություն՝	ՀՀ ԳԱԱ Փիլիսոփայության, սոցիոլոգիայի և իրավունքի ինստիտուտ

Ատենախոսության պաշտպանությունը կայանալու է 2018թ. հունիսի 4-ին՝ ժամը 14:00-ին, Երևանի պետական համալսարանում գործող ԲՈՀ-ի Փիլիսոփայության և սոցիոլոգիայի 013 մասնագիտական խորհրդի նիստում:

Մասնագիտական խորհրդի հասցեն՝ 0025, ք. Երևան, Աբովյան փ., 52ա, Երևանի պետական համալսարան:

Ատենախոսությանը կարելի է ծանոթանալ ԵՊՀ գրադարանի գիտական աշխատողների ընթերցասրահում:

Սեղմագիրն առաքված է 2018թ. հունիսի 4-ին:

Մասնագիտական խորհրդի

գիտական քարտուղար՝

փ.գ.թ., դոցենտ Գ.Ա. Սողոմոնյան

ԱՏԵՆԱԽՈՍՈՒԹՅԱՆ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԲՆՈՒԹԱԳԻՐԸ

Հեղազոյության արդիականությունը: Մարդկության պատմությունը բնական աշխարհից սահմանազատելու և «սոցիալական աշխարհ» ստեղծելու մի անավարտ ստեղծագործություն է՝ առլեցուն հաջողությունների և ձախողումների բազմաթիվ դրվագներով: Պատմության պարադոքսներից մեկն այն է, որ մարդկության երազանքների և իրականության միջև հակասությունն անհաղթահարելի է, և իդեալական-կատարյալ հասարակություն ունենալու այդ անբավ ձգտումը մշտապես սնում է ուտոպիական նախագծեր առաջադրելու և կենսագործելու մարդկային երազանքների մարտկոցը: Այս առումով ուտոպիայի՝ որպես իդեալական հասարակության սոցիոմշակութային նախագծի հիմնախնդիրն առավել քան արդիական է նաև մեր օրերում: Պատահական չէ, որ ուտոպիաները՝ մեկ որպես անհնարինը հնարավոր դարձնելու երազանք ու սոցիալական երևակայություն, մեկ որպես ապագայի սոցիոմշակութային նախագիծ և պատմական առաջընթացի շարժիչ ուժ, որոշ դեպքերում նաև որպես չարիքի աղբյուր համարվող սոցիոմշակութային կեղծ արժեք, շարունակում են մնալ տարբեր գիտակարգերի ուսումնասիրությունների կենտրոնում:

Ձևավորվելով ներկայում՝ ապագայի ուտոպիական նախագծերը արտացոլում են սոցիալական համակարգի հնարավորությունների ընդլայնման մասին հասարակության պատկերացումներն ու ակնկալիքները, որոնք իրենց հերթին մատնանշում են տվյալ ժամանակաշրջանին բնորոշ արժեքների, իդեալների ու կենսական դիրքորոշումների բնույթն ու բովանդակությունը: Այս իմաստով հետազոտվող թեմայի արդիականությունը պայմանավորված է նաև այն հանգամանքով, որ հնարավորություն է տալիս վեր հանել իդեալական հասարակության մասին ուտոպիական նախագծերի պատմամշակութային համատեքստը, պարզաբանել սոցիալական աշխարհի կատարելագործման մարդկային հավակնությունների ու ակնկալիքների էվոլյուցիայի տրամաբանությունը: Խնդիրն այն է, որ ուտոպիական ցանկացած նախագիծ պատմամշակութային երևույթ է, որի հիմքում ընկած են տվյալ ժամանակաշրջանում գործող հասարակարգի քննադատական ոգին, մարդկանց մետաֆիզիկական պահանջ-մունքները (թարիք, օրենք, Աստված և այլն) և բանականությունը:

Այս առումով իդեալական հասարակության ուտոպիական նախագծերի տեսական վերլուծության արդիականությունը պայմանավորված է նաև այն իրողությամբ, որ ժամանակակից աշխարհում ընթացող քաղաքակրթական գործընթացները մի կողմից նպաստում են սոցիալական իրականության և ուտոպիայի մերձեցմանը, մյուս կողմից, սակայն, նկատվում է, որ տեխնիկական և տեխնոլոգիական հնարավորությունների մեր դարաշրջանում հաճախ ոչ թե սոցիալական իրականությունն է մոտենում իդեալին, այլ իդեալը՝ կյանքին՝ մեկ անգամ ևս փաստելով, որ ժամանակակից մարդու իդեալները դարձել են ավելի չափավոր ու «երկրային»: Պատահական չէ, որ եթե դասական ուտոպիան իդեալական հասարակության մասին գեղարվեստական երևակայության արդյունքում ծնված իրատեսական հիմքեր չունեցող «վիպերգություն» էր, ապա ժամանակակից աշխարհում ուտոպիական նախագծերն աստիճանաբար ձերբազատվում են գեղարվեստական երևակայության

կապանքներից և վերածվում կենսական հնարավորությունների բացահայտման միջոցի:

Հիմնահարցի արդիականությունը բացատրվում է նաև այն հանգամանքով, որ սոցիալական կյանքի կազմակերպման մշակույթները ոչ միայն ղեկավարվում են ռացիոնալ ու իրատեսական սկզբունքներով, այլև ինչ-ինչ տրանսցենդենտալ գաղափարներով, որոնք ունեն ուտոպիական և գաղափարախոսական բնույթ և ծագում են ըստ դրանց հարաբերակցության գործառույթների տարբերության, իրագործման հնարավորությունների ճշգրտման անհրաժեշտության: Առավել ևս որ ժամանակակից աշխարհում գաղափարախոսությունները կատարում են սոցիալական իրականության «քողարկման», իսկ ուտոպիական նախագծերը՝ «քողազերծման» գործառույթ:

Թեմայի արդիականությունը պայմանավորված է նաև ժամանակակից աշխարհում ընթացող սոցիոմշակութային, մարդաբանական և քաղաքակրթական փոխակերպումների արդյունքներն ու դրանց հետևանքներն ապագայի տեսանկյունից իմաստավորելու անհրաժեշտությամբ, քանի որ այդ ամենի հետևանքով մարդկությունն աստիճանաբար ձերբազատվում է արդիակության տեխնոժին պարտադրանքներից և փորձում նոր պայմանների տրամաբանության շրջանակներում ուրվագծել ապագայի այնպիսի նախագիծ, որում մարդկային համակեցությունը, կատարյալ սոցիալ-քաղաքական կառուցվածքը, արդարության, հավասարության և բարեկեցության մասին պատկերացումները կլինեն առավել ներդաշնակ ու կատարյալ:

Հիմնախնդրի գիտաբանական մշակվածության աստիճանը:

Ատենախոսության հիմնախնդրի վերաբերյալ մասնագիտական գրականության մեջ դժվար է գտնել ընդհանրական մոտեցումներ: Ուտոպիայի վերաբերյալ համակարգային առաջին ուսումնասիրություններն սկսել են իրականացվել 19-րդ դարի վերջում և 20-րդ դարի սկզբին: Այն քննարկվել է փիլիսոփայական, սոցիոլոգիական, մշակութաբանական, գրականագիտական և այլ գիտակարգերի համատեքստում, որոնցից յուրաքանչյուրը, ներքին մեթոդաբանական և տրամաբանական առանձնահատկություններից ելնելով, շատ հաճախ ուտոպիային օժտել է տարբեր և երբեմն էլ հակասական իմաստային ծանրաբեռնվածությամբ: Ընհանրացնելով մասնագիտական գրականությունում առկա վերլուծությունները՝ վերջիններս պայմանականորեն կարելի է բաժանել մի քանի խմբի.

- Ուսումնասիրողների մի խումբն ուտոպիան դիտարկում է որպես սոցիալական ճգնաժամերի ախտանիշ (Աինսա Ֆ., Մանհեյմ Կ., Լասկի Մ., Պոլակ Ֆ.):

- Հետազոտողների մեկ այլ խումբ ուտոպիան սահմանում է որպես կեցության հիմնային բաղադրիչ ու բաղկացուցիչ, գիտակցության և մշակույթի բնութագրական հատկանիշ, որպես մարդկային երևակայության և ստեղծագործ մտքի ընդունակություն (Աինսա Ֆ., Բլոխ Է., Էլիադե Մ., Օրտեգա-ի-Գասսետ Խ. և այլք):

- Հետազոտողների երրորդ խումբը ուտոպիական գիտակցության էությունն ու բնույթը քննարկում է ուտոպիաների տեսակների և դրանց պատմական զարգացման համատեքստում (Բատալյոլ Էդ., Մենֆորդ Լ., Շացկի Եժ., Չալիկովա Վ. և այլք):

○ Հետազոտությունների մեկ այլ խումբ նվիրված է ապագայի նախագծման հարցում ուտոպիայի և առասպելի, ուտոպիայի և գաղափարախոսության առնչությունների վերլուծությանը (Բարտ Ռ., Դարենդորֆ Ռ., Ժիժեկ Ս., Լասկի Մ., Լոսև Ա., Մանհեյմ Կ., Պոպեր Կ., Սորել Ժ. և այլք):

○ Տեսաբանների մի մասը հիմնախնդրին անդրադառնում են հետարդիականության սոցիոմշակութային տարածության ձևավորման համատեքստում (Բոդրիար Ժ., Դեյլոզ Ժ., Գրոյս Բ., Գվատտարի Ժ., Լուկաչին Ա., Ֆուկո Մ. և այլք):

○ Տեսաբաններից ոմանք ուտոպիան ուումնասիրում են զանգվածային գիտակցության վրա վերջինիս ազդեցության և քաղաքական մանիպուլյացիայի այլ տեխնոլոգիաների հետ համադրման համատեքստում (Արենդթ Հ., Բարտ Ռ., Էլիադե Մ., Լեբոն Գ., Յունգ Կ., Ֆրոյդ Զ. և այլք):

○ Ուտոպիայի հիմնախնդիրը քննարկվել է նաև ուտոպիա-հակաուտոպիա հակադրության քննական վերլուծության համատեքստում (Բերդյաև Ն., Պոպեր Կ., Հայեկ Ֆ. և այլք):

○ Հիմնախնդրին անդրադարձ է կատարվում նաև ֆուտուրիստական կանխատեսումների և զարգացումների համատեքստում (Թոֆլեր Էլ., Յասպերս Կ., Ֆուկույամա Ֆ. և այլք):

Հարկ է մեկ անգամ ևս նշել, որ ուտոպիայի սոցիալ-փիլիսոփայական վերլուծությունները հազվադեպ են կրել համակարգային բնույթ, ինչից զերծ չեն նաև հիմնախնդրին առնչվող հայալեզու սոցիալ-փիլիսոփայական վերլուծությունները: Հայկական մասնագիտական գրականության մեջ առկա է հիմնախնդրին առնչվող հարակից թեմաների և խնդիրների վերլուծության տեսական հարուստ ժառանգություն, ինչպես օրինակ՝ փոխակերպական հասարակություններին, սոցիոմշակութային փոխակերպումներին, ապագայի սոցիոմշակութային մոդելավորմանը, քաղաքական մանիպուլյատիվ տեխնոլոգիաներին նվիրված վերլուծությունները, որոնք առկա են ժամանակակից հայ տեսաբանների աշխատություններում (Հարությունյան Էր., Հարությունյան Մ., Հովսեփյան Ա., Միրզոյան Վ., Մկրտիչյան Ա., Պողոսյան Գ., Սարգսյան Ա., Սողոմոնյան Գ., Միրումյան Կ. և այլք): Սակայն, հարկ է փաստել, որ ուտոպիայի՝ որպես սոցիոմշակութային առանձին երևույթի սոցիալ-փիլիսոփայական վերլուծությունը հայ մասնագիտական գրականության մեջ իրականացվում է առաջին անգամ:

Հեղազոտության օբյեկտը ուտոպիայի՝ որպես ապագայի մոդելավորման սոցիոմշակութային նախագծի ֆենոմենն է:

Հեղազոտության առարկան ուտոպիայի որպես ապագայի մոդելավորման սոցիոմշակութային նախագծի գործառնական առանձնահատկությունների սոցիոմշակութային վերլուծությունն ու հիմնավորումն է:

Հեղազոտության նպատակն ու խնդիրները: Ատենախոսության նպատակն է ուսումնասիրել ուտոպիան որպես ապագայի մոդելավորման սոցիոմշակութային նախագիծ, ինչը կանխորոշել է վերլուծության տրամաբանությունն ու հնարավորություն

ընձեռել հիմնախնդրի շրջանակներում առանձնացնել տեսական և գործնական նշանակություն ունեցող երկու ենթահարցեր.

- ուտոպիան որպես այլընտրանքային սոցիալ-քաղաքական նախագիծ,
- ուտոպիայի սոցիոմշակութային առանձնահատկություններն արդիականության համատեքստում:

Այս ենթահարցերի ուսումնասիրման և դրանց առանձնահատկությունների բացահայտման նպատակով առաջադրվել են հետազոտական մի շարք խնդիրներ.

- վերլուծել ուտոպիան որպես սոցիոմշակութային երևույթ,
- ներկայացնել ապագան որպես սոցիալական աշխարհի նախագիծ,
- վերլուծել և ներկայացնել ուտոպիան որպես սոցիալական ճգնաժամերի ակտանիշ և հասարակության ինքնաճանաչման միջոց,
- բացահայտել ուտոպիայի և հակաուտոպիայի փոխհարաբերակցությունը սոցիալական իրականության համատեքստում,
- բացահայտել ուտոպիայի և առասպելի փոխազդեցությունները,
- դիտարկել ուտոպիաների և գաղափարախոսությունների հարաբերակցությունը ապագայի մոդելավորման նախագծերի համատեքստում,
- վերլուծել ուտոպիան քաղաքական մանիպուլյատիվ տեխնոլոգիաների համատեքստում,
- ուսումնասիրել ուտոպիայի դրսևորման նոր հնարավորությունները ժամանակակից աշխարհին բնորոշ սոցիոմշակութային և քաղաքակրթական մարտահրավերների տեսանկյունից,
- «վիրտուալ ուտոպիան» դիտարկել որպես արդիականությանը բնորոշ ուտոպիական իրականության տարատեսակ:

Հեթոդաբանական մեթոդաբանական հիմքերը: Առենախոսության համար մեթոդաբանական հիմքեր են պատմականության և տրամաբանական վերլուծության միասնության սկզբունքը, համադրական-վերլուծական, համեմատական, պատմական-նկարագրական, ինչպես նաև համընդհանուր գիտական մեթոդներից մոդելավորման, ինդուկցիայի, դեդուկցիայի մեթոդները: Պատմականության մեթոդը կիրառվել է ուտոպիայի ծագումն ու էվոլյուցիան նկարագրելու համար: Համադրական-վերլուծական մեթոդի շնորհիվ իրականացվել է հետազոտության առանձին առարկաների համադրական վերլուծություն, բացահայտվել են վերջիններիս տրամաբանական և իմաստային կապերը: Ուտոպիայի քաղաքական և սոցիոմշակութային դրսևորումների բացահայտման նպատակով կիրառվել է համեմատական մեթոդը, ինչի շնորհիվ վեր են հանվել դասական և ժամանակակից ուտոպիական նախագծերի, հակաուտոպիայի, առասպելի, գաղափարախոսության ընդհանրություններն ու տարբերությունները: Հետազոտության տեսական ընդհանրացումների, արդի սոցիոմշակութային իրողությունների ընդգրկումն հետազոտության համար օգտագործվել են սոցիալական փոխհարաբերակցության, սոցիալական հոգեբանության, սոցիոլոգիայի և մշակութաբանության միջգիտակարգային հետազոտական սկզբունքները:

Հեղազույության գիտական նորույթը: Համակողմանիորեն վերլուծելով ուտոպիայի՝ որպես սոցիալ-քաղաքական, սոցիոմշակութային նախագծի առանձնահատկությունները, ուտոպիայի տեղն ու դերը ապագայի մոդելավորման հարցում, արվել են գիտական նորույթ պարունակող, տեսական և գործնական նշանակություն ունեցող մի շարք եզրակացություններ ու ընդհանրացումներ.

○ Ուտոպիան դիտարկելով որպես սոցիոմշակութային յուրօրինակ նախագիծ՝ հիմնավորվում է այն թեզը, որ ապագայի մոդելավորման շնորհիվ ուտոպիան ընդլայնում է սոցիալական իրականության վերափոխման հնարավոր սահմանները՝ ըստեղծելով ապագայի ցանկալի և անհրաժեշտ մոդել, ինչն իր հերթին իրականանում է ներկա սոցիոմշակութային իրականության և նրա սոցիալական ինստիտուտների քննադատության շնորհիվ:

○ Հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ ուտոպիական հայեցակարգերի առաջադրումն ունի որոշակի սոցիալ-քաղաքական և սոցիոմշակութային նախադրյալներ, ցույց է տրվել, որ դրանք սոցիալական ճգնաժամերի ախտանիշներ են, ինչը հատկապես բնորոշ է փոխակերպական փուլում հայտնված հասարակություններին: Այս համատեքստում հիմնավորվել է նաև այն դրույթը, որ ճգնաժամային հասարակություններում ուտոպիան, ի թիվս այլ գործառույթների, կատարում է նաև սոցիալական իրականության քննադատական վերլուծություն և համակարգի բարեփոխման գործառույթ:

○ Հիմնավորվել է այն թեզը, որ ապագայի մոդելավորման ուտոպիական նախագծերին զուգահեռ հաճախ ձևավորվում են նաև հակաուտոպիաներ, որոնք մատնանշում են արդեն իսկ առաջադրված ուտոպիաների իրագործման հնարավոր բացասական հետևանքները: Եվ այդ իմաստով հակաուտոպիան կարելի է բնութագրել որպես ուտոպիական նախագծերին «ընդդիմախոս ուտոպիա»:

○ Ուտոպիաներն ու գաղափարախոսությունները դիտարկելով որպես հասարակական կյանքի կառուցարկման նախագծեր՝ հիմնավորվել է այն թեզը, որ ժամանակակից աշխարհում դրանց իրացման հնարավորություններն ու գործառույթները էապես փոխվել են և եթե արդի աշխարհում գաղափարախոսությունների հիմնական գործառույթներից մեկը գործող սոցիալական համակարգի պահպանումն է, ապա ուտոպիաները միտված են սոցիոմշակութային նոր համակարգերի ձևավորմանը և, ունենալով տեխնիկական հիմնավորումներ, դարձել են ավելի իրագործելի:

○ Հաշվի առնելով այն իրողությունը, որ ուտոպիաներն իդեալական հասարակության նախագծեր են և նրանցում արտացոլված արժեքները խիստ համահունչ են մարդկանց երազանքներին և իղձերին, առաջադրվել և հիմնավորվել է այն թեզը, որ ժամանակակից քաղաքական կյանքում նմանատիպ նախագծերը հաճախ օգտագործվում են որպես զանգվածներին գայթակղելու և նրանց վարքն ուղղորդելու մանիպուլյացիայի գործիքների:

○ Հանգամանորեն վերլուծելով արդի տեղեկատվական հասարակության, վիրտուալ իրականության ձևավորման միտումներն ու հետևանքները, հիմնավորվել է այն թեզը, որ հետարդիականության շրջանակներում առաջադրված ուտոպիական նախագծերը, թեև պահպանում են դասական ուտոպիաներին բնորոշ մի շարք գծեր,

բայց դնում են ոչ թե նոր սոցիալական համակարգի կառուցարկման խնդիր, այլ այն-պիսի խնդիրներ, որոնք առնչվում են մարդու անմիջական կենսախնդիրներին (պրակտոպիա), նրա ինքնազգացողությանն ու ապրելու կարողությանը (էու-պսիխեաներ) և այլն:

Պաշտպանության ներկայացված դրույթները: Վերլուծելով ուտոպիայի՝ որպես իդեալական հասարակության մոդելավորման սոցիոմշակութային նախագծի ձևավորման պատճառներն ու շարժառիթները, ինչպես նաև նմանատիպ նախագծերի դրսևորման հնարավոր ձևերը, համադրելով հիմնախնդրի վերաբերյալ մասնագիտական գրականության մեջ առկա տեսակետներն ու հայեցակարգերը՝ պաշտպանության են ներկայացվել ներքոնշյալ դրույթները.

○ Ուտոպիան դիտարկելով որպես իդեալական հասարակության կառուցարկման սոցիոմշակութային նախագիծ՝ առաջադրվել է այն դրույթը, որ, ի տարբերություն «ապագայի մոդելավորման» սոցիալ-քաղաքական այլ նախագծերի, ուտոպիայի դասական հայեցակարգերը թեև ձևավորվում էին գործող կարգերի քննադատության արդյունքում, բայց գլխավորապես հանդես էին գալիս որպես «լուսավոր ապագայի» մասին տեսական-գեղարվեստական պատկերացումների համակարգեր, որոնք նաև այնքան անիրագործելի էին, որ գրեթե հավասարազոր էին «երբեքի»:

○ Առաջադրվել և հիմնավորվել է այն դրույթը, որ իդեալական հասարակության մասին ուտոպիական նախագծերը կազմված են երեք բաղկացուցիչ մասերից. 1) քննադատական (իրականության վերլուծում և մերժում), 2) նախագծային (ապագա իրականության մոդելավորում) և 3) կառուցողական (նախագծի իրագործման փուլ):

○ Ուսումնասիրելով ուտոպիաների ձևավորման պատմությունը՝ աստենախոսը հիմնավորում է այն դրույթը, որ ուտոպիական նախագծերն առավել հաճախ ստեղծվում են սոցիալական կյանքի անցումային և ճգնաժամային փուլերում և որոշ իմաստով կարող են հանդես գալ որպես սոցիալական համակարգի ճգնաժամերի պետանիշներ և կյանքի կազմակերպման տվյալ մշակույթի անկատարության ցուցիչներ:

○ Ուսումնասիրելով ուտոպիայի և հակաուտոպիայի առանձնահատկությունները, առաջադրվել է այն փաստարկը, որ հակաուտոպիաները «նախագուշացնող ուտոպիաներ են», որոնք մատնաշում են արդեն իսկ առաջադրված ուտոպիաների իրագործման հնարավոր բացասական հետևանքներն ու արդյունքները:

○ Սոցիալական կեցությանը բնորոշ երկու կարգի տրանսցենդենտալ պատկերացումների (ուտոպիաների և գաղափարախոսությունների) համեմատական վերլուծության արդյունքում առաջադրվել է այն դրույթը, որ եթե գաղափարախոսական տրանսցենդենտալ պատկերացումները, որպես կանոն, փորձում են ոչ թե արմատապես փոխել գոյություն ունեցող սոցիալական կարգը, այլ կատարելագործել այն, ապա ուտոպիական տրանսցենդենտալ պատկերացումները (ուտոպիաները) միտված են գործող սոցիալական համակարգի արմատական վերափոխմանը: Այսինքն՝ եթե գաղափարախոսությունն իրականության «քողարկման» եղանակ է, ապա ուտոպիան՝ «քողագերծման»:

○ Ելնելով այն հանգամանքից, որ ուտոպիաներն իդեալական հասարակության նախագծեր են և առաջարկում են առկայից որակապես տարբերվող և կատարյալ ա-

պագայի մոդել, առաջադրվել է այն դրույթը, որ այդ նախագծերը երբեմն քաղաքական համակարգի կողմից օգտագործվում են որպես մարդկանց վարքի ուղղորդման և մանիպուլյացիայի միջոցներ:

○ Առաջադրվել է այն դրույթը, որ եթե դասական ուտոպիաները ավարտուն հասարակարգի մասին գեղարվեստական երևակայության արդյունքում ծնված և իրատեսական հիմքեր չունեցող «վեպեր» էին, ապա ժամանակակից ուտոպիական նախագծերը նման են սոցիալական իրականության կոնստրուկտների, որոնք դարձել են կենսական հնարավորությունների բացահայտման և իրագործման իրատեսական նախագծեր:

Արենախոսության տեսական և գործնական նշանակությունը: Արենախոսության մեջ առաջադրված տեսական խնդիրները, կատարված ընդհանրացումներն ու եզրահանգումներն ունեն մի շարք տեսական և գործնական նշանակություններ, ինչի շնորհիվ կարող են օգտակար լինել հետևյալ նպատակներով՝

○ լրացնել և հարստացնել սոցիալական փիլիսոփայության տեսական շտեմարանը առաջադրված հիմնախնդրի վերաբերյալ,

○ կատարել մեթոդաբանական ուղեցույցի գործառույթ ուտոպիայի վերաբերյալ սոցիալ-փիլիսոփայական վերլուծություններում և ուսումնասիրություններում,

○ օգտագործվել մերօրյա սոցիալ-քաղաքական գործընթացների առանձնահատկությունների ուսումնասիրություններում,

○ կիրառվել սոցիալ-փիլիսոփայական, սոցիոլոգիական, քաղաքագիտական, մշակութաբանական, գրականագիտական հետազոտություններում,

○ օգտագործվել մշակութաբանության, քաղաքական և սոցիալական փիլիսոփայության, գրականագիտության, պատմության փիլիսոփայության ուսումնական դասընթացների առարկայական ծրագրերում:

Արենախոսության փորձաքննությունը: Արենախոսության նախնական տարբերակը քննարկվել է ԵՊՀ փիլիսոփայության և հոգեբանության ֆակուլտետի սոցիալական փիլիսոփայության և բարոյագիտության ամբիոնի 2017թ. նոյմբերի 22-ի նիստում, իսկ նույն ամբիոնի 2018թ. մարտի 28-ին կայացած նիստի ընթացքում արենախոսությունը երաշխավորվել է հրապարակային պաշտպանության: Արենախոսության հիմնական դրույթներն ու գաղափարները ներկայացվել են՝

○ ԵՊՀ սոցիալական փիլիսոփայության և բարոյագիտության ամբիոնի սեմինար քննարկումներում (2012-2017թթ.),

○ ԵՊՀ ՌԻԳԸ տարեկան նստաշրջանի շրջանակում՝ նվիրված ՀՀ անկախության 25-րդ տարեդարձին (ապրիլի 25-29, 2016թ.),

○ ԵՊՀ փիլիսոփայության և հոգեբանության ֆակուլտետի «Արդիականության մարտահրավերները. փիլիսոփայական և հոգեբանական հիմնախնդիրներ» միջազգային գիտաժողովի շրջանակներում՝ նվիրված ֆակուլտետի 50 ամյակին (հոկտեմբերի 10-12, 2014թ.),

○ ԵՊՀ փիլիսոփայության և հոգեբանության ֆակուլտետի «Արդիականություն և առօրյա: Ժամանակի փիլիսոփայական անդրադարձը» համալսարանական գիտաժողովի ընթացքում (մայիսի 23, 2013թ.),

- հեղինակի գիտական հոդվածներում:

Ատենախոսության կառուցվածքն ու ծավալը: Ատենախոսությունը բաղկացած է ներածությունից, երկու գլխից, որոնցից յուրաքանչյուրն ունի չորս ենթագլուխ, եզրակացությունից և գրականության ցանկից: Ատենախոսության ծավալը 142 էջ է:

Ներածությունում հիմնավորվել է հիմնախնդրի արդիականությունը, ներկայացվել է գիտական մշակվածության աստիճանը, առաջ են քաշվել հետազոտության նպատակներն ու խնդիրները, մեթոդաբանական սկզբունքները, առաջադրվել են գիտական նորույթ պարունակող դրույթները, հիմնավորվել է հետազոտության տեսական և գործնական նշանակությունը:

Առաջին գլուխը՝ «**Ուտոպիան որպես այլընտրանքային սոցիալ-քաղաքական նախագիծ**», նվիրված է ուտոպիային և ուտոպիական գիտակցությանը բնորոշ առանձնահատկությունների վերհանմանը, ուտոպիայի՝ որպես ապագայի մոդելավորման միջոցի վերլուծմանն ու նրա այլընտրանքայնության ցուցադրմանը, առաջացման նախադրյալներին, ուտոպիայի և նրա հակադիր բևեռի՝ հակաուտոպիայի հարաբերակցությանը:

«**Ուտոպիան որպես սոցիոմշակութային երևույթ**» ենթագլխում ներկայացվում է ուտոպիայի ընդհանուր սոցիոմշակութային բնութագիրը, նրա առանձնահատկություններն ու պատմական զարգացման էվոլյուցիան: Մարդկային պատմության գրեթե բոլոր դարաշրջաններում կարելի է գտնել տվյալ ժամանակաշրջանին բնորոշ ուտոպիական զանազան նախագծեր, որոնք թեև ունեցել են իմաստային տարբեր ծանրաբեռնվածություն, բայց իրենց մշտական առկայությամբ փաստում են, որ ուտոպիական գիտակցությունը մարդուն ներհատուկ մտածելակերպ է: Եվ դա պատահական չէ, քանի որ ուտոպիան առկայից լիովին տարբերվող մեկ այլ իրականության և սկզբունքորեն այլ օրինաչափություններով կյանքի կազմակերպման սոցիոմշակույթ է, որի առաջադրած իդեալական հասարակության նախագիծը բխում է սոցիոմշակութային տվյալ իրականության առանձնահատկություններից և արտահայտում է տվյալ դարաշրջանում արդարության, հավասարության և ազատության մասին մարդկության պատկերացումների ու երազանքների բովանդակությունը: Այլ կերպ ասած՝ իդեալական հասարակության ուտոպիական նախագծերն արտացոլում են տվյալ դարաշրջանի ոգին, ապագայի տեսլականը, համոզմունքներն ու հույսերը: Ուտոպիական մոդելները պարունակում են տվյալ ժամանակների հասարակական-քաղաքական համակարգին բնորոշ այն գծերը, որոնք, սակայն, ուտոպիայում այնպես են վերափոխվում, որ բացասական կողմերը հնարավորինս դուրս են մղվում, իսկ դրականները հասցվում են բացարձակի:

Ուտոպիաները պայմանականորեն կարելի է բաժանել երկու խմբի՝ դասական ուտոպիաներ (քաղաքական, սոցիալական, տեխնածին, «մարդու իդեալական վիճակը» վերակերտող և «պետության իդեալական քաղաքացուն» նկարագրող ուտոպիաներ և այլն) և ոչ դասական ուտոպիաներ (էկոուտոպիաներ, էուպսիխեաներ, պրակտոպիաներ և այլն):

Երկրորդ՝ «**Ապագան որպես սոցիալական աշխարհի կառուցարկման նախագիծ**», ենթագլխում ապագան վերլուծվում է որպես մարդկային գոյության անհայտ և դեռ չգոյող ժամանակահատված, որը միշտ կարևորվել է մարդու կողմից՝

դրան տալով հնարավորի և անհնարինի իրագործման առավելություններ, քանի որ դա այն կենսատարածքն ու կենսաժամանակն է, որը կարող է արդարացնել սեփական կյանքի և սոցիալական միջավայրի վերաբերյալ մարդկանց սպասելիքներն ու հույսերը: Ապագան կարող է լինել այն ժամանակահատվածը, որը նորովի կկառուցարկի սոցիալական աշխարհն ու կստեղծի սոցիալական այնպիսի տարածություն, որտեղ մարդը կարող է գործել և կյանքի պայմանները վերափոխել ցանկություններին և սպասելիքներին համապատասխան: Այս առումով իդեալական հասարակության ուտոպիական նախագծերը միաժամանակ հանդես են գալիս որպես գործող սոցիալական համակարգի թերությունների և արատների քննադատական հայեցակարգ, որը ոչ միայն ուրվագծում է ապագան, այլև մատնանշում նրա «ինչպիսին չլինելու» հանգամանքները: Այլ կերպ ասած՝ ապագայի կառուցարկման ուտոպիական նախագծերը ոչ թե պարզապես բացատրում են գործող կարգերը, այլ առաջադրում են կյանքի կազմակերպման այլընտրանքային, սկզբունքորեն նոր մշակույթ:

Ինչ վերաբերում է հետարդիականությանը, ապա կարելի է փաստել, որ ժամանակակից քաղաքակրթությունը առաջադրում է այնպիսի ուտոպիական նախագծեր, որոնք թեև պահպանում են դասական ուտոպիաներին բնորոշ մի շարք առանձնահատկություններ, բայց արտահայտում են արդի համաշխարհայինացման գործընթացների համատեքստում ծագած մարտահրավերներից ածանցյալ խնդիրների լուծման հեռանկարների բնույթն ու բովանդակությունը: Այլ կերպ ասած՝ առաջադրվում են ուտոպիական այնպիսի նախագծեր, որոնք առավելապես առնչվում են մարդու անմիջական կենսախնդիրներին (պրակտոպիա), նրա ինքնազագացողությանն ու ապրելու կարողությանը (էուպիսիստաներ) և այլն: Հետարդիականությանը բնորոշ ուտոպիական նախագծերի առանձնահատկություններից մեկն այն է, որ դրանք նման են սոցիալական իրականության այնպիսի կոնստրուկտների, որոնք դարձել են կենսական հնարավորությունների բացահայտման և իրագործման իրատեսական նախագծեր:

Երրորդ՝ «**Ուտոպիան որպես սոցիալական ճգնաժամի ախտանիշ**», ենթազվիսում քննարկվում են ուտոպիայի առաջացման պատճառներն ու նախադրյալները, ցույց է տրվում, թե նման նախագծերն ինչ դերակատարում, կարող են ունենալ սոցիոմշակութային կյանքում: Ենթազվիսում հիմնավորվում է այն դրույթը, որ ուտոպիական գիտակցությունն ու սոցիալական երևակայությունը ակտիվանում են հասարակության հատկապես ճգնաժամային, անցումային և արմատական փոփոխակերպումների փուլում, ինչը վկայում է, որ ուտոպիական նախագծերը ոչ միայն իդեալական հասարակության տեսական կոնստրուկտներ են, որոնք արտահայտում են մարդկային մտքերի ու երևակայության տարատեսակ ձգտումները, այլև հանդես են գալիս որպես տվյալ դարաշրջանի և տվյալ հասարակության «հիվանդությունների» ախտանիշ և նույնիսկ՝ դեղատոմս: Հատկանշական է, որ ուտոպիայի իմաստային ծանրաբեռնվածությունը դուրս է գալիս առկա սոցիալական համակարգի կենսիմաստային նարատիվներից և հաճախ ժամանակակիցների համար միանգամայն անիրական է թվում:

Հարկ է նկատել նաև, որ ուտոպիան յուրատեսակ մի ցուցիչ է, որը գալիս է փաստելու, թե տվյալ հասարակությունը որքանով է կենսունակ և որքանով է ունակ ստեղծելու սոցիալական այնպիսի աշխարհի և այնպիսի կենսիմաստային ուղղորդիչներ, որոնք կնպաստեն սոցիալական համակարգի առաջընթացին: Այլ կերպ ասած՝ ճգնաժամային իրավճակներում ուտոպիական նախագծերը սոցիալական հիվանդությունների բուժման դեղատոմսեր առաջադրող և բուժման եղանակներ նախանշող տեսական համակարգեր են, որոնց թիվն ու անհրաժեշտությունը զգալիորեն պակասում է սոցիալական կյանքի հարաբերականորեն կայուն զարգացման և առաջադիմության շրջանում, քանի որ նվազում են իդեալական իրականության մոդելավորման սոցիալ-տնտեսական պատճառներն ու շարժառիթները: Այսպիսով՝ ուտոպիաների առաջադրման հիմքում ընկած են որոշակի սոցիալ-հոգեբանական ապրումներ ու զգացումներ: Հույսն ու հուսահատությունն ուտոպիաներին սնող աղբյուրներն են:

Լայն առումով կարելի է եզրահանգել, որ ուտոպիան մարդկային գիտակցության և նրան շրջապատող իրականության միջև առաջացած անհամատեղելիության հետևանք է, երբ մարդն այլևս չի կարողանում ընդունել և հասկանալ տվյալ սոցիոմշակութային տարածությանը բնորոշ տրամաբանությունն ու զարգացման ընթացքը: Ծնված նոր գաղափարների և ծրագրերի ամենաէական խնդիրն այն է, որ նպաստեն կենսական նոր պայմանների ձևավորմանն ու սոցիալ-քաղաքական համակարգը դնեն նոր հիմքերի վրա: Այսպիսին է ճգնաժամային հասարակության սոցիոմշակութային պահանջը, և ամեն մի ուտոպիական նախագիծ ածանցվում է տվյալ պատմական դարաշրջանի սոցիալ-տնտեսական և քաղաքական իրավիճակից. հանգամանք, որ մեկ անգամ ևս փաստում է ուտոպիաների սոցիալական ճգնաժամերի փխտանիշ լինելու իրողությունը:

Չորրորդ՝ **«Ուտոպիայի և հակաուտոպիայի գործառական առանձնահատկություններն ապագայի մոդելավորման նախագծերում»**, ենթագլխում քննարկվում են ուտոպիայի և հակաուտոպիայի փոխհարաբերությունները, դրանց նմանություններն ու տարբերությունները: Տույց է տրվում, որ հակաուտոպիան ուտոպիայի տարատեսակ է և հանդես է գալիս որպես նրա տրամաբանական շարունակություն: Եթե ուտոպիական նախագծերում հստակ ընդգծվում են սոցիալական առաջընթացի հանդեպ մարդկային հույսերն ու սպասելիքները, ապա հակաուտոպիան ցուցադրում է այդ հույսի մարումն ու կորուստը՝ բացահայտելով ու բացատրելով տվյալ ուտոպիական նախագծի իրագործման հնարավոր բացասական հետևանքները: Ուտոպիական նախագծերի քննադատական վերլուծությունը փաստում է, որ դրանց առաջադրումից որոշ ժամանակ անց ձևավորվում են այդ նախագծերի հակա-նախագծերը՝ հակաուտոպիաները, որոնց ներսում այնուամենայնիվ պահպանվում է ուտոպիայի «բնագիրը», որը նաև ձերբազատված է անհիմն լավատեսությունից և պատրանքներից: Այս տեսակետից կարելի է ասել, որ հակաուտոպիան կարծես դասական ուտոպիայի ծաղրանմանակումը, վերջինիս հիմնարար իդեալների (հավասարություն, երջանկություն, ազատություն և այլն) քննադատությունը լինի: Գլխավոր քննադատության թիրախն ուտոպիայի ստատիկությունն ու ժամանակի մեջ առաջ

շարժվելու անկարողությունն է: Այս դեպքում հատկապես ընդգծվում է այն հնարավոր իրողությունը, որ ցանկացած կատարելություն իր վերջնակետում կարող է մարդկության համար ողբերգական ավարտ ունենալ, եթե տվյալ նախագիծը չունի իրագործման ռեալ հիմքեր և պարտադրվում է բռնի ուղիներով: Ինչպես ուտոպիայում, այնպես էլ հակաուտոպիաներում ներկայացվում են ներկայի ճգնաժամային իրավիճակներն ու ընդգծվում, որ այդպես շարունակվելու դեպքում մարդկության ապագան կարող է ունենալ ողբերգական ավարտ: Ահա թե ինչու «կատարյալ» բացասական սոցիալական աշխարհի մոդելավորող հակաուտոպիան ունի կանխորոշող գործառույթ:

Պատահական չէ, որ հակաուտոպիան՝ որպես սոցիալական լուրջ խնդիրներ վեր հանող գրական ժանր, ձևավորվեց և զարգացավ հատկապես 20-րդ դարում, երբ իրագործվեցին և նաև ձախողվեցին երբեմնի անհավանական ուտոպիական այնպիսի նախագծեր, որոնք էապես փոխեցին պատմության ընթացքը: 20-րդ դարի հակաուտոպիաներում շեշտադրվում է հենց այն իրողությունը, որ կյանքի կոչված, իրագործված ուտոպիան ոչ թե առաջընթաց է բերում, այլ՝ դառնում հետընթացի պատճառ: Սրան նպաստեց նաև գիտատեխնիկական սրընթաց զարգացումը, որը թեպետ կյանքը դարձրեց շատ հարամարավետ, բայց նաև այդ հարմարավետության դիմաց մեծ գին վճարելու հրամայական դարձավ: Մի բան պարզ է՝ ցանկացած նորարարական գաղափար, վերափոխիչ նախագիծ շատ փայլուն և վառ ապագա է խոստանում, բայց նաև մեծ է հավանականությունը, որ այսօրվա համար ճշմարիտ և լավագույն գաղափարը վաղը կամ մեկ այլ սոցիոմշակութային տարածության մեջ կարող է լինել սխալ և ոչ անհրաժեշտ:

Հակաուտոպիական նախագծերում ներկան ներկայացվում և քննադատվում է այնպես, որ դրա միջոցով հնարավոր լինի կանխագուշակել և խուսափել ապագայի հնարավոր բացասական հետևանքներից: Ի վերջո՝ և՛ դրական, և՛ բացասական ուտոպիաները նպատակ ունեն կանխորոշել ապագան և տալ դրա որոշակի մոդել:

Երկրորդ՝ **«Ուտոպիայի սոցիոմշակութային առանձնահատկություններն արդիականության համատեքստում»**, գլխում վերլուծվում են հետարդիականության սոցիոմշակութային տարածությունում ուտոպիայի հնարավոր սահմանները, ուտոպիական գիտակցության դրսևորման ձևերն ու առանձնահատկությունները: Սույն գլխում ուտոպիան դիտարկվում է գաղափարախոսության և առասպելի հետ հարաբերակցության մեջ, ցույց է տրվում մերօրյա աշխարհում դրանց առնչություններն ու առանձնահատկությունները, ինչպես նաև քննարկվում և վերլուծվում են ուտոպիայի՝ որպես մանիպուլյացիայի ժամանակակից տեխնոլոգիայի սոցիալ-հոգեբանական և սոցիալ-փիլիսոփայական առանձնահատկությունները: Որպես ուտոպիայի դրսևորման նոր հնարավորություն՝ ներկայացվում է նաև վիրտուալ իրականությունն ու փորձ արվում այն դիտարկել որպես «վիրտուալ ուտոպիայի» տարատեսակ և ուտոպիական գիտակցության արտացոլման ժամանակակից միջոց:

Առաջին՝ **«Ուտոպիայի և առասպելի հարաբերակցությունն ապագայի մոդելավորման նախագծերում»**, ենթագլխում ուտոպիան քննության է առնվում առասպելի հետ ունեցած փոխհարաբերության դիտանկյունից. մի կողմից դրանք ներ-

կայանում են որպես միևնույն արքետիպային հիմքեր ունեցող երևույթներ, մյուս կողմից՝ տարբեր ուղղվածություն և ազդեցության տարբեր դաշտ ունեցող սոցիոմշակութային կյանքի անբաժանելի տարրեր: Երևակայական մտածողությունը մարդկային գործունեության ստեղծարար հիմքն է, իսկ այդ մտածողության ձևերից է ինչպես ուտոպիական, այնպես և առասպելական մտածողությունը:

Հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ մարդկային էությունը և՛ ռացիոնալ, և՛ իռացիոնալ սկզբների համակցություն է, կարելի է պնդել, որ մարդու կենսագործունեության ապահովման համար միայն ռացիոնալ կառույցները բավարար չեն, ինչը հատկապես նկատելի է դառնում ամբոխի մարդու վարքն ուղղորդելուն ուղղված քաղաքական գործընթացներում իռացիոնալ տարրերի ապահովման զանազան դեպքերում: Ժամանակակից և արդեն իսկ դասական դարձած բազմաթիվ մտածողների կարծիքով՝ առասպելը, կատարելապես օգտագործվելով քաղաքական դաշտում, ամբոխի համար առաջնաշարժիչ ուժի դեր ունի: Այն պարագայում, երբ հասարակության մեջ գերիշխող են դառնում ամբոխի բնորոշ հուզական, իռացիոնալ, անգիտակցական հակումներն ու ցանկությունները, առասպելները նորեն իրականություն ստեղծելու հայտ են ներկայացնում:

Հաշտության հասնելու համար հաճախ ուտոպիական նախագիծը կարող է առասպելականացվել և ձեռք բերել այնպիսի տարրեր, որոնք հատուկ են հենց առասպելին, բացի այդ՝ այն ուժերը, որոնք ներկայացնում են տվյալ նախագիծը, երբեմն հանրույթի վրա ավելի մեծ ազդեցություն թողնելու նպատակով առասպելական նախագծին օժտում են հատուկ որակներով: Այսինքն՝ առասպելը դառնում է ուտոպիայի մի մասը: Չնայած սրան՝ ուտոպիայի հիմքը ռացիոնալ է և նախագծային բնույթ ունի, իսկ առասպելն իռացիոնալ է և գործառնում է հուզական դաշտում:

Առասպելի և ուտոպիայի հիմնական տարբերությունն այն է, որ առաջինը, կառուցարկելով ցանկալի իրականություն, առաջնորդվում է այդ պահին տիրող իրավիճակի կարգավորման սկզբունքով, այսինքն՝ քաղաքական առասպելն ունի կարճաժամկետ բնույթ և նպատակ ունի փոփոխելու սոցիալ-քաղաքական դաշտում կոնկրետ իրադրությունը: Իսկ ուտոպիական իդեալը տեղակայված է ապագայում և նրա նպատակներն ավելի հեռուն են նայում: Ուտոպիայի և առասպելի՝ իրականությունից հեռացվածությունը թվացյալ է, քանի որ վերջիններս սոցիոմշակութային իրականության շարունակությունն են, և նորը ստեղծելիս էլ հիմնվում են առկա սոցիալականության վրա: Այս դիտանկյունից առասպելն ուղղորդված է ներկայում որոշակի խորհրդանշանային դաշտ ստեղծելուն: Եթե առասպելը մարդուն որևէ սոցիալական իրականության վարժեցնելու նպատակադրություն ունի, ապա ուտոպիան՝ ընդհակառակը, հիմնովին ավերում է այն՝ առաջարկելով այլը, առավել կատարյալն ու հարմարավետը:

Երկրորդ՝ **«Ուտոպիայի և գաղափարախոսության հարաբերակցությունն ապագայի մոդելավորման նախագծերում»**, ենթազվեստ վեր են հանվում ուտոպիայի և գաղափարախոսության հնարավոր կապերն ու առնչությունները, դրանց հակասություններն ու տարաբնույթ դրսևորումները: Տույց է տրվում, որ ուտոպիան և գաղափարախոսությունը, որքան էլ շատ ընդհանրություններ ունեն, այնուամենայնիվ

դրանք այլ կերպ են գործառում և տարբեր նպատակներ են հետապնդում: Երկուսն էլ բեմահարթակ են գալիս հատկապես քաղաքական և սոցիալական տեսանկյունից անկայուն ժամանակներում և փորձում հաղթահարել խաթարված սոցիալական կյանքը: Գաղափարախոսությունը կատարում է «քաղաքական աշխարհայացքի» դեր, իսկ ուտոպիան՝ տվյալ սոցիալականության ապագայի մոդելավորման գործիքի: Այստեղ էական է այն, որ ուտոպիական նախագծերին նախապատվություն է տալիս հասարակության այն հատվածը, որը ձգտում է արմատական փոփոխությունների և չի ընդունում առկա սոցիալական կարգերն ու քաղաքական իրավիճակը, մինչդեռ գաղափարախոսությունն առավել հաճախ առաջարկում է սոցիալական կյանքի կազմակերպման քաղաքական այլընտրանքային մոդել: Գաղափարախոսությունը սովորաբար այնքան է ներթափանցում հասարակության խորքերը, որ դառնում է սոցիալական կյանքի անբաժանելի մասը: Եթե հասարակությունն արդեն իսկ գտնվում է որևէ գաղափարախոսության ազդեցության ներքո, ապա բավականին բարդ է այն հիմնովին կազմաքանդել և դրանում այլընտրանքային մոտեցումներ ներարկել, քանի որ անհրաժեշտ է նախ քանդել այն, ինչը երբևէ իմաստավորում էր այդ հասարակության սոցիալական կյանքը: Այլընտրանքայնությունը, որն ընկած է ուտոպիայի հիմքում, հաճախ հերքում է արդեն առկա գաղափարախոսական հիմքը, գիտելիքն ու առաջարկում միանգամայն նորը:

Հասարակությունը գաղափարախոսությունների և ուտոպիաների անհրաժեշտություն ունի, քանի որ դրանց միջոցով կարելի է ստանալ սոցիումին վերաբերող շատ հարցերի պատասխաններ և հեռանկարի որոշակի պատկեր: Մեր օրերում գաղափարախոսականցված է ոչ միայն քաղաքական, այլև կյանքի մյուս ոլորտները: Եթե գաղափարախոսությունն ինչ-որ առումով ներկայացնում է «կեղծված» իրականությունն այնպիսին, ինչպիսին որ պետք է այն տեսնել և ընկալել, ապա ուտոպիան իրականությունը պատկերում է այնպիսին, ինչպիսին կա և փորձում ցույց տալ այն, ինչը մարդը չի նկատում կամ չի ցանկանում նկատել: Պարզապես գաղափարախոսությունը հաճախ վերածվում է մի կաղապարի, որի մեջ ապրում է տվյալ հասարակությունն ու անգամ ցանկություն չունի դուրս գալու այդ շրջանակներից:

Ի դեպ, ուտոպիաների և գաղափարախոսությունների նկատմամբ հավատն ավելի ընդգծված էր արդիականության շրջանում (19-20-րդ դդ.), մինչդեռ հետարդիական աշխարհում կարծես դրանց կարիքը չի զգացվում, թեև ակնհայտ է, որ առանց ուտոպիաների և գաղափարախոսության սոցիալ-քաղաքական դաշտը թափուր կմնա և կանհետանա նորը արարելու կամքը:

Երրորդ՝ «**ուտոպիան որպես սոցիալ-քաղաքական մանիպուլյացիայի գործիք**», ենթազված քննարկվում են ուտոպիայի մանիպուլյատիվ գործառույթների, հասարակական գիտակցության վրա նրա ազդեցության և վարքի ուղղորդման հնարավորությունների հիմնահարցը: Հաշվի առնելով այն իրողությունը, որ ուտոպիական նախագծերը սոցիալական իրականության այլընտրանքային, առավել ցանկալի և ակնկալվող ապագայի մոդելներ են, արդիականության սոցիալ-քաղաքական համակարգերը հաճախ նմանատիպ նախագծերը օգտագործվում են որպես գանգվածների վարքն ու գիտակցությունը ուղղորդող գործիք՝ շահարկելով մարդկանց ակնկա-

լիքներն ու հույսերը: Այս հարցում մեծ դեր է խաղում զանգվածային մշակույթը, քանի որ այն դառնում է ուտոպիական գաղափարների զարգացման առավել հասանելի և հասկանալի միջոց, առավել ևս որ արդարության, ազատության, հավասարության, բարեկեցության գաղափարները հատկապես արագորեն ընկալվում են զանգվածի մարդու կողմից: Ինդիերն այն է, որ զանգվածի մարդն ավելի շուտ է տրվում անապացուցելի խաբկանքներին՝ առանձնապես չկարևորելով իրեն առաջարկված խոստում-ծրագրերի իրականացման հնարավորությունները: Առհասարակ դիցաբանական խաբկանքներն ու ուտոպիաներին բնորոշ կատարելության գաղափարները լայն զանգվածներին համախմբելու և նրանց վարքի վրա ազդելով իշխանության հասնելու հնագույն ձևերից են: Դրանք քաղաքական իշխանության ձեռքին հաճախ դառնում են իռացիոնալ արդյունավետ միջոցներ՝ քաղաքական ռացիոնալ նպատակների հասնելու համար: Այս պարագայում ուտոպիան վերածվում է զանգվածային գործողությունների խթանի, իսկ ամբոխի մարդը՝ կամակատարի:

Ժամանակակից աշխարհում ուտոպիայի, այդ թվում նաև այլ մեթոդների կիրառումն ընդլայնվել է ժողովրդավարական քաղաքական համակարգերի տարածման արդյունքում, քանի որ ժողովրդավարական քաղաքական կազմակերպում ունեցող հասարակությունների դեպքում իշխանության վերարտադրության և պահպանման գործում բացահայտ ուժի կիրառումն անթույլատրելի է, մինչդեռ իշխանական համակարգերը փորձում են գտնել մարդկանց վրա ներազդելու որևէ այլ, առավել ընդունելի միջոցներ:

Երկրորդ գլխի չորրորդ՝ «**Ուտոպիայի և վիրտուալ իրականության հարաբերակցությունն արդիականության համատեքստում**», ենթազվխում քննարկվում են հետարդիական աշխարհի սոցիոմշակութային այն առանձնահատկությունները, որոնք աճանցյալ են արդի տեղեկատվական տեխնոլոգիաների ընձեռած հնարավորություններից և էապես փոխում են արդի քաղաքակրթությանը բնորոշ ուտոպիաների բնույթն ու բովանդակությունը: Այս համատեքստում քննարկվում են նաև ուտոպիայի ժամանակակից տարատեսակների (վիրտուալ ուտոպիայի) սոցիալ-փիլիսոփայական և սոցիոմշակութային առանձնահատկությունները: Ինչպես նախկինում, այնպես և ժամանակակից աշխարհում մարդուն չի բավարարում առկա իրականությունը, և նա փորձում է հաղթահարել դրա սահմանները, փնտրում այլընտրանքային մի իրականություն, որում բավարարված կլինեն նրա սոցիալ-տնտեսական և էկզիստենցիալ պահանջմունքները:

Այս իմաստով ժամանակակից աշխարհում ուտոպիական նախագծերի որոշ իդեալներ դրսևորվում են վիրտուալ իրականության մեջ: Հետարդիական աշխարհում վիրտուալությունը պայմանականությունից վերափոխվում է անհրաժեշտության, որը մերօրյա մարդու համար դարձել է սովորական կենսամիջավայր. այն զուգահեռվում է իրական աշխարհին և երբեմն նույնիսկ գերազանցում դրան: Որպես այլընտրանքային իրականության մոդելներ՝ ուտոպիան և վիրտուալ իրականությունն ուտոպիական գիտակցության դրսևորման եղանակներ են: Վիրտուալ տիրույթում ուտոպիական գիտակցության այնկողմնայնացնող, իրականության պատենշներից դուրս բերող հատկությունն ամենաէականն է: Այստեղ նաև կարևոր է իրականու-

թյան վերակառուցարկման ձգտումը, որը հնարավորություն է ընձեռում կառուցարկել ինքնուրույն գործառնող և առկայից տարբերվող մի նոր աշխարհ, որում թագավորում են իդեալական աշխարհի վերաբերյալ մարդու անհատական պատկերացումները: Ուտոպիան արտահայտվում է վիրտուալ իրականության տեսքով, որում թեև բացակայում է «տեղը» (տոպոսը), բայց այն նաև այն խտացված կետն է, որից անհատը շարունակում է ստեղծել սեփական աշխարհը: Ուտոպիայի, գերիրականության, վիրտուալության միախառնումն ստեղծում է ապացուցողական հիմքեր չպահանջող մի տարածություն, որը պարզապես կա և կյանքի անբաժան մասն է, անքակտելի տարրը, որն ուտոպիականի տարբեր դրսևորումներով միշտ առկա է եղել սոցիալական կյանքում:

Եզրակացությունում ամփոփվում են ատենախոսության արդյունքները, կատարվում են տեսական ընդհանրացումներ, որոնց հիման վրա առանձնացվել են հետևյալ դրույթները՝

○ Իդեալական-կատարյալ հասարակություն ունենալու մարդկության անբավ ձգտումը մշտապես սնում է ուտոպիական նախագծեր առաջադրելու և կենսագործելու մարդկային ստեղծարար հատկությունը: Դարեր շարունակ մարդկային միտքը կերտել է հասարակության վերածննդի տարատեսակ ուտոպիաներ, որոնց հիմքում ընկած է իրականության և երազանքների միջև առկա պատմական հակասությունը: Այս համատեքստում ապագայի ուտոպիական նախագծերը մի կողմից արտացոլում են սոցիալական համակարգի հնարավորությունների ընդլայնման մասին հասարակության պատկերացումներն ու ակնկալիքները, մյուս կողմից՝ ուղղորդում են մարդկության պատմական զարգացման ընթացքը:

○ Յանկացած ուտոպիական նախագիծ պատմամշակութային երևույթ է, որի հիմքում ընկած են տվյալ ժամանակաշրջանում գործող հասարակարգի քննադատական ոգին, մարդկանց մետաֆիզիկական պահանջումներն ու բանականությունը: Այսինքն՝ ուտոպիական նախագծերն ինչպես ուղղված են ապագայի կերտմանը, այնպես էլ տվյալ պատմական ժամանակահատվածի սոցիոմշակութային կարգի բովանդակության ցուցիչներն են, որոնք արտացոլում են տվյալ հասարակությանը բնորոշ քաղաքակրթական, քաղաքական և սոցիոմշակութային մարտահրավերները:

○ Ուտոպիական նախագծերը, կազմված լինելով քննադատական (իրականության վերլուծում և մերժում), նախագծային (ապագա իրականության մոդելավորում) և կառուցողական (նախագծի իրագործման փուլ) բաղադրիչներից, առավել հաճախ ի հայտ են գալիս սոցիոմշակութային այնպիսի համակարգերում, որոնք գտնվում են սոցիալական կյանքի անցումային և ճգնաժամային փուլերում: Այս իմաստով՝ ուտոպիական նախագծերը հանդես են գալիս որպես սոցիալական համակարգի ճգնաժամերի ախտանիշներ և կյանքի կազմակերպման տվյալ մշակույթի անկատարության ցուցիչներ:

○ Ապագայի մոդելավորման համատեքստում ուտոպիայի և հակաուտոպիայի առանձնահատկությունների վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ հակաուտոպիաները «նախագգուշացնող ուտոպիաներ են», որոնք մատնանշում են ուտոպիաների իրագործման հնարավոր բացասական հետևանքներն ու արդյունքները: Այլ կերպ՝ հակա-

ուտոպիաները իրագործված ուտոպիայի մասին նախագծեր են, որոնք, ընդհանրապես մարդու կամ մասնավորապես տվյալ ժամանակահատվածի սոցիոմշակութային արատներն ու թերությունները նկատի ունենալով, շեշտադրում են ուտոպիայի իրագործման հնարավոր ռիսկերն ու վտանգները:

○ Սոցիոմշակութային կյանքի կազմակերպման նախագծերը ոչ միայն ղեկավարվում են ռացիոնալ ու իրատեսական սկզբունքներով, այլև առասպելական, արխետիպային ինչ-ինչ գաղափարներով և սկզբունքներով, որոնց ռացիոնալ արտահայտման եղանակն ունի ուտոպիական և գաղափարախոսական բնույթ: Մարդկային համակեցությանը բնորոշ և երբեմն առասպելական տեքստերով հագեցած այս նախագծերի (ուտոպիաների և գաղափարախոսությունների) համեմատական վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ եթե գաղափարախոսական պատկերացումները, որպես կանոն, նպաստում են գոյություն ունեցող սոցիոմշակութային կարգի վերարտադրությանը, ապա ուտոպիական տրանսցենդենտալ պատկերացումները միտված են գործող սոցիալական համակարգի արմատական վերափոխմանը:

○ Հաշվի առնելով ժամանակակից աշխարհում ընթացող տեղեկատվական-տեխնոլոգիական հեղափոխության արդյունքներն ու հետևանքները, ինչպես նաև այն, որ աշխարհի «ապանյութականացման» միտումների հտևանքով գոյավորվել է վիրտուալ իրականություն, կարելի է եզրակացնել, որ ուտոպիայի դասական պատկերացումներն աստիճանաբար փոխակերպվում են և ձևավորվում է «վիրտուալ կեցությանը» բնորոշ ուտոպիայի մի նոր տարատեսակ, որը կարելի է բնութագրել որպես «վիրտուալ ուտոպիա»:

Արենախոսության հիմնական դրույթներն արտացոլվել են հեղինակի հետևյալ հրապարակումներում.

1. Ուտոպիայի դրսևորման նոր հնարավորությունները, «Բանբեր Երևանի համալսարանի. Փիլիսոփայություն, հոգեբանություն», № 1(25), Երևան, Երևանի պետական համալսարանի հրատարակչություն, 2018, էջ 29-38:
2. Հակաուտոպիան որպես ապագայի կանխորոշման միջոց, «Կանթեղ, գիտական հոդվածներ», 2(71), Երևան, Ասողիկ հրատարակչություն, 2017, էջ 144 - 153:
3. Գաղափարախոսության և ուտոպիայի հարաբերակցությունը, «Բանբեր Երևանի համալսարանի. Փիլիսոփայություն, հոգեբանություն», № 1(22), Երևան, Երևանի պետական համալսարանի հրատարակչություն, 2017թ., էջ 14-26:
4. Ապագան որպես սոցիալական աշխարհի նախագիծ, «Բանբեր Երևանի համալսարանի. Փիլիսոփայություն, հոգեբանություն», №2(17), Երևան, Երևանի պետական համալսարանի հրատարակչություն, 2015, էջ 35-43:
5. Ուտոպիան որպես սոցիալական ճգնաժամի ակտանիշ, «Բանբեր Երևանի համալսարանի. Փիլիսոփայություն, հոգեբանություն», № 3(144), Երևան, Երևանի պետական համալսարանի հրատարակչություն, 2014, էջ 14-22:
6. Ուտոպիան որպես մանիպուլյացիայի գործիք, ԵՊՀ փիլիսոփայության և հոգեբանության ֆակուլտետի «Արդիականության մարտահրավերները. փիլիսոփայական և հոգեբանական հիմնախնդիրներ» միջազգային գիտա-ժողովի նյութերի ժողովածու՝ նվիրված ֆակուլտետի 50-ամյակին, Երևան, Երևանի պետական համալսարանի հրատարակչություն, 2014, էջ 78-81:
7. Ուտոպիան որպես սոցիոմշակութային երևույթ, «Բանբեր Երևանի համալսարանի. Փիլիսոփայություն, հոգեբանություն», 138.4, Երևան, Երևանի պետական համալսարանի հրատարակչություն, 2012, էջ 36-44:

Микаелян Мери Араратовна

«Утопия как социокультурный проект моделирования будущего»

Диссертация на соискание учёной степени кандидата философских наук по специальности 09. 00. 01 “Философия”

Защита состоится 4 июля 2018 года в 14:00 на заседании специализированного совета Философии и социологии 013 ВАК в ЕГУ, по адресу: 0025, г. Ереван, улица Абовяна 52а, Ереванский государственный университет.

Резюме

История человечества – это полный успехов и поражений неоконченный творческий процесс отмежевания от мира природного и создания «мира социального». Один из парадоксов истории заключается в непреодолимости противоречия между мечтами человечества и реальностью, и, соответственно, неутолимое желание совершенного, идеального общества постоянно питает «батарейю» выдвижения утопических проектов и осуществления человеческих желаний. С этой точки зрения, проблема утопии, как социокультурного проекта идеального общества, в наши дни более чем актуальна. Неслучайно, что утопия, будучи то мечтой о преобразовании невозможного в возможное, то социокультурным проектом будущего и движущей силой исторического прогресса, а в некоторых случаях даже воспринимаясь в качестве фальшивой социокультурной ценности и источника зла, продолжает оставаться в центре различных научных исследований.

Разрабатываясь в настоящем, утопические проекты будущего отражают представления и ожидания общества о расширении возможностей социальной системы, указывающие на специфику и содержание ценностей, идеалов и жизненных позиций, характерных для данного периода. С этой точки зрения актуальность исследуемой темы обусловлена возможностью выявления культурно-исторического контекста утопических проектов идеального общества, возможностью объяснения претензий на совершенствование социального мира и логики эволюции человеческих ожиданий.

Актуальность темы обусловлена также необходимостью осмысления с точки зрения будущего результатов и последствий социокультурных, антропологических и цивилизационных трансформаций, происходящих в современном обществе, ибо, вследствие всего этого, человечество постепенно освобождается от техногенного «принуждения» и в рамках логики новых условий пробует такой проект будущего, в котором человеческое сосуществование, совершенная социально-политическая

структура, производство, представления о равенстве и благосостоянии будут более гармоничными и совершенными.

Утопии являются симптомом общественного и политического кризиса, и их появление главным образом связано с нестабильными событиями переходного периода: следовательно, в социальной жизни утопии могут играть важную роль и иметь регулятивное значение. Выдвигая определенную критическую картину, утопия может способствовать активизации процессов самоанализа в обществе, тем самым заставив общество переоценить и понять те упущения, которые имеются в социально-политической жизни, заметить возможные альтернативы и на основе последних осуществить соответствующие реформы. В качестве своеобразного социокультурного проекта, благодаря своей тенденции моделирования будущего, утопия расширяет возможные границы преобразования социальной действительности, тем самым создавая желаемую и необходимую модель будущего, что в свою очередь осуществляется за счет критики настоящей социокультурной действительности и ее социальных институтов.

В результате быстрого развития технологий происходит так называемый процесс виртуализации общества. Виртуальная реальность превратилась в реальность подструктурную, которая сегодня многое изменила в нашей жизни как на индивидуальном, так и на социальном уровнях. Виртуальная реальность стала для человека своеобразной возможностью бегства в воображаемый мир и жизни по законам этого мира. Следовательно, можно сказать, что постсовременная утопия «в лице» виртуальной реальности приобрела еще одно широкое поле для своего проявления. Утопия идеального чудо-будущего продолжает жить в виде «виртуальной утопии».

Mikayelyan Meri Ararat

**“UTOPIA AS A SOCIO-CULTURAL MODELING
PROJECT OF THE FUTURE”**

**Thesis for Receiving Academic Degree of Candidate of Philosophical Sciences
under the specialty 09.00.01**

**The dissertation defense will take place on 4 July 2018, at 14:00 at Yerevan State
University at the committee meeting of Philosophy and Sociology with the specialty
of HCC 013.**

Address: 0025, 52a Abovyan str., YSU.

RESUME

The history of mankind is an incomplete creation of demarcating from natural world and creating a 'social world' full of numerous episodes of success and failure. One of the paradoxes of history is that the contradiction between the dreams of mankind and the reality is insurmountable, and the unsatisfactory strive for an idyllic perfect society constantly charges the battery of people's dreams to propose and implement utopian projects. In this regard, the issue of utopia as a socio-cultural project of an idyllic society is rather actual nowadays, too. It's not a coincidence that as a dream of making the impossible possible and as social imagination, as well as a socio-cultural project of the future and moving force of historical progress, and, in some cases, also, as a socio-cultural fake value considered as a source of evil, utopia keeps remaining at the centre of different academic disciplines.

Being formed in the present, the utopian projects of the future reflect the ideas and expectations of society on the expansion of opportunities of a social system which, in its turn, express the nature and content of values, ideals and vital positions typical of a certain era. In this sense, the urgency of the topic under consideration is also determined by the fact that it enables to reveal the historical and cultural context of utopian projects on an idyllic society, clarify the logic of evolution of human ambitions and expectations with regard to perfection of the social world.

The actual nature of the topic is also justified by the necessity to evaluate the outcomes and consequences of socio-cultural, anthropological and civilization transformations of the future currently going on in the modern world, because, as a result, the mankind is gradually getting rid of compulsions of technical modernization and trying to outline a project for the future within the logical framework of new conditions, where hu-

man coexistence, an idyllic socio-political structure, the understandings of justice, equality and welfare would be more harmonious and perfect.

Utopias are symptoms of social and political crises and their emergence is mainly due to transitional and unstable situations, therefore, they may play a vital and regulatory role in a social life. Providing a certain critical image, they may play a role of self-analyzer for the society, forcing it to reevaluate and realize the failures in the community and political life, noticing the possible alternatives and making transformations based on them. As a unique socio-cultural project, due to the modeling of the future, utopia expands the possible boundaries of reforming social reality, creating a desirable and necessary model, which, in its turn, comes true due to the current socio-cultural reality and the critique of its social institutions.

As a result of the rapid progress of information technology, the so called virtualization process of a society has been taking place. The virtual reality has turned into an infrastructure reality which has now transformed a lot of ordinary things for us both from individual and social perspectives. The virtual reality is an interesting option for a human to escape to the imaginary world and to live according to the laws of that world. Thus, the postmodern utopia acquires another vast field of manifestation and that is the virtual reality. The utopia of an ideal miracle future continues to live in the form of the virtual utopia.

A handwritten signature in black ink, consisting of a series of loops and a long, sweeping underline that extends to the left.